

Medalion istoric : DIMITRIE CANTEMIR (1673—1723)

MIHAIL BERZA

Împlinirea a trei veacuri de la nașterea lui Dimitrie Cantemir și a 250 de ani de la săvârșirea sa din viață ne găsește pe noi, între urmași, mai capabili decît înaintașii noștri de a-i înțelege locul în desfășurarea istoriei românești și a-i surprinde dimensiunile neobișnuite ale personalității. Și aceasta datorită maturității la care a ajuns cultura românească, în stare azi a-și desluși mai bine propria-i devenire, ca și, în genere, unei conștiințe istorice mai adînci, unei viziuni a trecutului mai adecvate realității. Căci Dimitrie Cantemir aparține istoriei sub mai multe înfățișări, legate între ele, dar ajungînd fiecare în parte a-i asigura un rol de seamă în viața poporului român. A fost domnitor, nu pentru că a ocupat un număr de luni scaunul domnesc, ci pentru că a avut o conștiință de conducător de țară, și-a gîndit menirea, a meditat îndelung, a încercat chiar, soluții proprii de guvernare, mai încăpătoare decît cele în ființă atunci. A fost, în același timp, omul marii hotărîri, menite a smulge țara din stăpînirea străină, a-i reda libertatea pierdută de aproape două veacuri, a o reazeza în drepturile ei. Într-o vreme de lărgire a orizontului cultural, cînd învățații se înmulțeau și în neamul nostru, a fost de asemenea, și de departe, cel mai învățat dintre ei.

S-a adăpat la marile culturi ale vremii lui, care se întîlneau cu deosebire la răscrucea care era capitala sultanilor unde Cantemir și-a petrecut mare parte din adolescența și tinerețea intrată grabnic în maturitate: cultura răsăritului creștin al Europei, desfăcută din Bizanț, dar în plină transformare; cultura orientală, mai ales turcească, dar cu adînci rădăcini în lumea arabă și persană; a Apusului, ale cărei răsfrîngeri ajungeau și în Moldova și al cărei val îl va recultura înnoitoare găsi bătînd puternic în noul mediu al Rusiei lui Petru cel Mare.

Din aceste contacte, atît de variate, nu va ieși o haotică îngrămădire de cunoștințe, un pitoresc bazar de frînturi multicolore, ci o cultură organică, asimilată, sintetizată, dominată de o puternică inteligență. De aceea prințul așteptîndu-se două decenii destinul la marginea Bosforului nu a devenit nici fanariot, nici turc, după cum exilatul de pe Neva, principe al Imperiului rus, a rămas, cum și plăcea să-și spună, „voievod și de moșie domn al Moldovei“, adică, pretutindeni, el însuși. În aceasta, un loc de seamă a ținut, desigur, ancorarea lui solidă în cultura românească, în ambele sale planuri: cel popular

și cel al cărturarilor, după cum nu a putut să rămână fără urmări însăși conștiința originii și rosturilor poporului său.

Eruditul, cititorul de cărți, era și un curios de oameni, de credințele și formele lor de trai, de obiceiurile și aplecările lor. Umbla cu ochii deschiși printre semenii săi și de aici o parte atît de însemnată de observație directă — fie din lumea românească, fie din cea musulmană — în opera sa. Îndoitei aplecări, către acțiune și către lectură, îi corespunde, astfel, și o dublă sursă a cunoașterii: cuvîntul scris și realitatea vie.

Dar Cantemir nu se mulțumește să adune. Din cele strînse trebuie să și dea: pentru el, pentru alții, pentru ai lui. Dacă va fi început a scrie îmbiat de dorința de a se vesti lumii, anii de riguroasă muncă ai Descrierii Moldovei și Hronicului, ai Istoriei Imperiului otoman și Sistemii religiei mahomedane, acel uimitor deceniu care i-a precedat moartea atît de timpurie ni-l înfățișează pe Cantemir stăpînit de sentimentul unei ineluctabile datorii, în care țelurile personale și cele legate de neamul său se topesc în pasiunea omului de știință, a creatorului. Calea de la Divanul și Imaginea științei sacre, pînă la Hronic este lungă și specialiștii au luminat tot mai limpede ocolșurile gîndirii lui. Dar este cert că în perioada sa mare, care a făcut din el una din figurile culturii europene, Cantemir a tins către o știință a societății omenești, în care sînt cuprinse dezvoltare politică și viața spirituală, instituții și forme de existență populară. Cu febrilitate, a vărsat în cărțile ce se succedau, ceea ce citise, ceea ce văzuse, ceea ce gîndise, ceea ce dorea să fie și dorea să fi și fost. A dus mai departe ceea ce începuseră alții — moldoveni de-ai lui sau străini —, lăsîndu-și mult în urmă înaintașii, cum a premers adesea altora în domenii, nedesluite încă, ale cercetării, chipul său arătîndu-ni-se astăzi la atîtea capete de drum.

Literatură, muzică, reflecție filozofică și investigație științifică, gîndire politică și acțiune de guvernămînt, practică militară chiar, nimic nu i-a rămas străin, totul concurînd la crearea unei experiențe unice și făcînd prin aceasta din Dimitrie Cantemir, una din expresiile cele mai bogate în semnificații ale societății românești.